

MEZIKNIOVNI SLUŽBY

Jindřiška Pospíšilová, Národní knihovna ČR

Perspektivou světového knihovnictví je směřování ke vzájemnému sdílení informačních zdrojů mezi knihovnami na úrovni regionální, státní i mezinárodní. Meziknihovní služby a dodávání dokumentů představují základní formu vzájemné spolupráce knihoven a jsou významným nástrojem pro efektivní využívání informačních zdrojů. Meziknihovní kooperační systémy jsou založeny na poznání, že žádná knihovna sama o sobě není schopná uspokojit široké spektrum uživatelských potřeb, umožňuje účelnou dělbu práce a jsou současně motivovány snahou o efektivní využití finančních prostředků. Slouží dále také k vyrovnání rozdílů a odstranění nežádoucí diferenciaci v poskytování informačních a knihovnických služeb obyvatelům měst a malých obcí.

Meziknihovní služby patří k základním nástrojům zpřístupnění knihovních fondů bez ohledu na místo jejich uložení. Žádná knihovna nemůže vlastnit veškerou literaturu, kterou její uživatelé požadují. Tuto podmínku nespĺňuje žádná zahraniční knihovna (v menší či větší míře), natož knihovny české, které se potýkají s nedostatkem finančních prostředků na nákup informačních zdrojů. Meziknihovní služby jsou založeny na principu reciprocit, předpokládá se, že každá knihovna je zároveň knihovnou žádající a knihovnou dožádanou, tedy tou, která byla požádána o dokument ze svého fondu.

Legislativní rámec vnitrostátních i mezinárodních meziknihovních služeb tvoří:

- zákon č. 257/2001 Sb.
- vyhláška č. 88/2002 Sb.
- metodické pokyny pro meziknihovní služby
- program UAP, doporučení IFLA

Podrobný seznam s plnými texty je k dispozici na adrese:

http://www.nkp.cz/refer_centrum/legms.htm

Podle zákona číslo 257/2001 Sb. (Zákon o veřejných knihovnických a informačních službách) je provozovatel knihovny povinný zajistit **všem** rovný přístup k veřejným knihovnickým a informačním službám. Podle tohoto zákona patří meziknihovní služby mezi služby **základní**, které jsou poskytovány bezplatně s výjimkou meziknihovních reprografických služeb a mezinárodních meziknihovních služeb. Provozovatel knihovny může požadovat úhradu vzniklých nákladů (většinou náklady na balné a poštovné) a je povinen vést evidenci meziknihovních služeb.

Funkci Národního centra meziknihovních služeb plní Národní knihovna ČR, která ve spolupráci s krajskými knihovnami, které plní funkci krajských center meziknihovních služeb, a odbornými knihovnami, které plní funkci center meziknihovních služeb pro danou specializaci, má za povinnost připravovat a vydávat materiály k této problematice (např. metodické pokyny). Na základě těchto dvou „okruhů“ meziknihovních služeb, které se vzájemně prolínají, bude vymezen národní systém meziknihovních služeb. Hlavním úkolem všech institucí, které plní funkci centra meziknihovních služeb na všech úrovních, je zabezpečit rozvoj meziknihovních služeb v daném regionu nebo pro danou oborovou specializaci a budování souborného katalogu jako základního nástroje nezbytného k zajištění poskytování meziknihovních služeb.

Vnitrostátní meziknihovní služby

Jaké jsou nejpalčivější problémy meziknihovních služeb u nás? Na základě zkušeností se domnívám, že následující:

1. roztržitost informačních zdrojů MS – souborné katalogy – přehled: http://www.nkp.cz/refer_centrum/mvs/mvs_ifla_sk.html
2. chybějící plnohodnotný modul MS v SK CASLIN
3. platby za poskytnuté MVS

Podle ing. Aleše Brožka (příspěvek na konferenci Inforum2001, <http://www.inforum.cz/inforum2001/prispevky/brozek.htm>) existuje na našem území 10 souborných katalogů (informace o monografiích) založených na principu regionálním, institucionálním nebo systémovém. Je toto množství málo nebo hodně? Domnívám se, že mnoho, pro potřeby meziknihovních služeb je nejideálnějším řešením jeden souborný katalog, který bude jednotnou evidencí sbírek českých knihoven bez ohledu na to, zda je budovaný centrálně nebo virtuálně. Tuto funkci by měl plnit SK CASLIN, ale zatím ji plní pouze částečně (kolem 60 přispívajících institucí do báze SKK – i když knihovny sbírkami nejvýznamnější, sféra okresních a městských knihoven není zastoupena v podstatě vůbec). S funkcemi a popisem plnohodnotného modulu MS v rámci SK CASLIN bylo možné se seznámit v materiálech, které byly zpracované správcem systému, současný stav – možnost objednávat přes e-mail je prvním krokem, který přišel později, než jsme očekávali.

Knihovnám slouží pro zjednodušení a případnou inspiraci stránky Referenčního centra NK ČR, kde je např. k dispozici seznam knihoven, které nabízejí objednání přes www formuláře nebo pomocí e-mailu (http://www.nkp.cz/refer_centrum/mvs_elzadanky.htm). Pro zjišťování informací ohledně lokace požadovaného titulu a u některých zdrojů i s možností přímé objednávky lze také využít projekt Jednotné informační brány CASLIN (<http://www.jib.cz>), kde prostřednictvím jednoho uživatelského rozhraní pomocí základního vyhledávacího formuláře lze prohledávat v tuto chvíli až 10 katalogů současně.

Velmi diskutovanou otázkou je placení za poskytnuté meziknihovní služby. Je nutné rozlišit placení za meziknihovní reprografické služby a platby za meziknihovní výpůjční služby.

Reprografické služby jsou službami placenými ve všech knihovnách, ceník za tyto služby mezi knihovnami se většinou neliší od ceníku pro registrované uživatele, částku hradí uživatel, který si kopie objedná. Tyto služby patří i podle zákona č. 257/2001 Sb. mezi služby placené.

Účtování za meziknihovní výpůjční služby ovšem tak jednoznačné není. Proč došlo k placení meziknihovních výpůjčních služeb? Účtování těchto služeb se objevilo poprvé v polovině 90. let a jedny z prvních, které účtování zavedly, byly bývalé státní vědecké knihovny. Účtování se nejprve objevilo ve formě poplatku pro uživatele, pro kterého byla výpůjčka z jiné knihovny ČR uskutečněna. Domnívám se, že k tomuto kroku přistoupily knihovny z důvodu nárůstu požadavků na jejich fondy, který byl způsobený především kombinací dvou následujících faktorů – informace o fondech se staly lehce dostupné pro kohokoliv - vystavení OPAC, naskenovaných nebo souborných katalogů na www - a nedostatkem finančních prostředků na nákup literatury – menší počet exemplářů nebo nákup jen vybraných titulů. Tyto faktory společně se zrušením povinného výtisku pro tyto knihovny nastolily situaci, kdy knihovny měly „nedostatek“ literatury pro své registrované uživatele. Logickým vyústěním této situace bylo zavedení účtování v oblasti meziknihovních služeb (uživatel jiné knihovny má „zhoršený“ přístup k literatuře). Otázkou zůstává, zda takto získané finanční prostředky se alespoň rovnají prostředkům, které je nutné investovat (zajištění operací souvisejících s evidencí a fakturací).

Knihovny většinou vystavují fakturu jedné instituci za delší časové období a některé i předem oznámí žádající knihovně částku, za kterou bude dokument půjčený, to ovšem nijak neřeší situaci těch knihoven, které nemají ceny za zprostředkování meziknihovních služeb ve svém ceníku, tedy nemohou částku požadovat od svého uživatele.

Jak tuto situaci řešit?

Existuje více způsobů, rozhodující je vždy skutečnost, zda knihovna (její provozovatel) chce účtovat a přenášet náklady na ostatní knihovny nebo jejich uživatele. Knihovny (jejich provozovatele) nelze přinutit účtovat, stejně jako nelze nařídit neúčtovat.

Nejjednodušším řešením je samozřejmě poskytování meziknihovních výpůjčních služeb **zdarma**. To se zdá ovšem za současné situace již velmi nereálné.

Další řešení jsou již v rovině placení, otázkou zůstává jak a v jakém rozsahu.

Podle zkušeností s využíváním zahraničních informačních zdrojů lze říci, že nejjednodušším řešením je správa kont u souborného katalogu, tedy navázání administrace na souborný katalog (např. OCLC, SUBITO). Toto řešení předpokládá kvalitní souborný katalog, do kterého budou knihovny přispívat

nejen z důvodu „výhodnosti“ a zrychlení při poskytování služeb, ale i celkovému zjednodušení administrace a jisté potřeby zapojení do systému.

V současné situaci lze použít pouze varianty, které využívají následující možnosti:

- a) recipročně – tedy zdarma do pokrytí stejného počtu výpůjček, výpůjčky nad tento limit budou placené
- b) účtování každé výpůjčky formou zasílání faktury (preferování souhrnné faktury za určité časové období)
- c) účtování jednotlivé výpůjčky formou stanoveného platidla (např. CRI – hodnota 40,- Kč)
- d) v rámci regionu zdarma, mimo region účtování (podle informací ovšem nelze použít finančních prostředků, které knihovny získaly k zajištění výkonu regionálních funkcí, k zajištění meziknihovnických služeb)

V současné době je připravován návrh materiálu, jehož vypracování bylo dohodnuto na Komisi pro služby, která se konala v květnu tohoto roku v MZK Brno (adresa informačních stránek Komise pro služby http://www.nkp.cz/refer_centrum/komise/komise.htm). Návrh se bude týkat dvou variant – zdarma a zavedení platby prostřednictvím CRI. Neznamená to, že by nemohly být využívány faktury, především souhrnné, a to u těch knihoven, které mají vyšší objem výpůjček.

Mezinárodní meziknihovní služby

Na základě zákona č. 257/2001 Sb. a vyhlášky č. 88/2002 Sb. následujících šest knihoven je povinno zabezpečit mezinárodní meziknihovní služby pro ostatní knihovny na našem území a zároveň má také povinnost poskytnout metodickou pomoc provozovateli knihovny účastníci se mezinárodní meziknihovní služby:

- a. Národní knihovna České republiky
- b. Státní technická knihovna
- c. Knihovna Akademie věd České republiky
- d. Moravská zemská knihovna v Brně
- e. Vědecká knihovna v Olomouci
- f. Národní lékařská knihovna

Národní knihovna ČR – Odd. referenčních a meziknihovnických služeb připravilo ve spolupráci s výše uvedenými knihovnami informační stránky pro zahraniční knihovny (http://www.nkp.cz/refer_centrum/mvs/mvs_ifla.html), kde partnerské instituce naleznou potřebné informace k uskutečnění meziknihovnických služeb z knihoven v ČR. Předpokládáme rozšíření stránek o informace týkající se vnitrostátních meziknihovnických služeb s návazností na souborné katalogy a Jednotnou informační bránu CASLIN.

Závěr

Na závěr mi dovoluete uvést několik obecných pravidel budování meziknihovních služeb, tak jak byla uvedena na výroční konferenci IFLA - ILL sekce, která se konala v září 2001 ve Slovinsku. Knihovníci a informační pracovníci všech zemí diskutují o tom, jak co nejrychleji a s minimálními náklady zabezpečit požadavky svých uživatelů. Následující okruhy by měly pomoci k uvědomění si všech souvisejících problematik:

- diskuze o systému MS v rámci regionu, způsoby spolupráce – Komise pro služby, role center meziknihovních služeb
- neustálé zkvalitňování pracovníků MS – školení, semináře
- kvalitní informační aparát – SK, OPAC
- minimalizace ruční práce
- elektronická komunikace – nejen mezi knihovnami, ale i s uživatelem – a automatizace procesů
- informace o zpětné vazbě – potřeby uživatelů, ale i otázky finanční spoluúčasti uživatelů

Základním předpokladem vybudování efektivního systému poskytování meziknihovních služeb je zajištění či prosazení liberálnější politiky pro tuto oblast, koordinace všech činností společně s vytvořením dohod o spolupráci mezi jednotlivými knihovnami s cílem co nejvíce zefektivnit služby, ale i např. minimalizovat platby mezi knihovnami.

Co dodat? Snad jen opětovné potvrzení potřeby kvalitního souborného katalogu, bez něhož není myslitelná spolupráce v této oblasti. Jedině na základě informací zjištěných v souborném katalogu lze zefektivnit meziknihovní služby, lze totiž přesně a cíleně zaslat objednávku uživatele do konkrétní instituce, která dokument vlastní. Co knihovnám v ČR ale určitě chybí, podle mého názoru, je zpětná vazba od uživatelů. **Víme, co naši uživatelé chtějí, potřebují, požadují,.. a ovšem třeba také, kolik jsou ochotni za poskytnutou službu zaplatit? I na tyto otázky je třeba hledat odpověď.**

Literatura:

Providing access through co-operation : 7th International Conference 1-5 October 2001. [Ljubljana : NUK, IFLA, 2001]. 62 s.

BROŽEK, Aleš. Přehled souborných online katalogů českých knihoven na internetu. In *Inforum 2001*, 29.-31. května 2001 [online].

Dostupný z: < <http://www.inforum.cz/inforum2001/prispevky/brozek.htm> >

K regionálním funkcím v českých knihovnách. *Čtenář*. 2002, vol. 54, no. 3, s. 66-74.